

ZAL MAHMUD PAŞA
(1530-1580).

Mustafa Armağan

1961 Cizre doğumlu. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nden (1985) mezun oldu. Araştırmacılığı ve yazarlığı yanında çeşit yayınlarda editör olarak katkıda bulundu. Yayımlanan kitapları; Gelenek (1992), Gelenek ve Modernlik Arasında (1995), Şehir Asla Unutmaz (1996), Şehir Ey Şehir (1997), Bursa Şehrengizi (1998) Alev ve Beton (2000). Halen DA (Diyalog Avrasya) dergisi yayın yönetmenliğini sürdürüyor.

Hayatı ve –ismini taşıyan külliye haricinde yaptıkları hakkında çok az şey bilinen Zal Mahmud Paşa ile ilgili bilgiler şu şekilde toparlanabilir:

Boşnak olduğu ve devşirilerek Enderun'a girdiği anlaşılan Mahmud Ağa, kapıcıbaşılık, dördüncü ve beşinci vezirlik⁽¹⁾ (1568) ve Halep ve Anadolu Beylerbeyliği (1569) gibi önemli görevlerde bulunmuştur.

Fakat asıl ikbalini parlatan yıldız, 1553 yılında doğmuştur Mahmud Ağa'ya bu sırada (23 yaşındadır henüz). Bu tarihte, Rüstem Paşa Hürrem Sultan ikilisinin tahrikleriyle kendi oğlu şehzade Mustafa'yı boğdurmaya karar verir Kanuni Sultan Süleyman. Bu sırada Şehzade Mustafa henüz 38 yaşındadır. Tıpkı babası Kanuni'ye benzediği rivayet edilen bu çok iyi yetişmiş veliahd, Konya Ereğlisi yakınında Aktepe yahut Aköyük denilen yerde otağını kurmuş olan Kanuni'nin huzuruna davet edilir. (Şehzade Mustafa'ya yöneltilen suçlama, düşmanlarla gizli gizli yazıştığı ve işbirliği yaptığı yönündedir.)

Bu suçlamanın, bir saray içi çekişmeden doğduğu ve Kanuni'nin eşleri arasındaki sürütüşmeden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Gözden düşmüş bulunan Mâhudevrân Sultan'ın oğlu Mustafa ile Hürrem Sultan'ın oğlu Bayezid arasında kimin Kanuni'nin halefi olacağı meselesi üzerinde odaklanan çekişme, Kanuni'nin ölümünden 13 yıl önce kritik bir safhaya ulaşmış olmalıdır. Kanuni'den sonra padişah olacağına neredeyse kesin gözüyle bakılan şehzade Mustafa'nın (bu yüzden sağlığında "Mustafa Han" veya "Sultan Mustafa" diye anılması manidardır) böyle bir komplo sonucunda bertaraf edilmesi çok zor olmuştur.

Kanuni Sultan Süleyman, oğluna, kendi-

Resim 1; Zal Mahmud Paşa Camisi (Eyüp Belediye Arşivinden)

sini çadırında kabul edeceğini haber vermiştir. Şehzade Mustafa, uzun süredir görüşmediği babasının huzuruna çıkmak ümidiyle girdiği çadırda, yedi tane dilsiz celladın saldırısına uğrayınca şaşkınlık içinde kendisini savunmaya çalışmıştır. Hanedanın kanı, bildiğiniz gibi kutsal kabul edilir Osmanlılarda. Bu yüzden hanedan mensupları silahla öldürülmez; ancak boğulabilirdi. Boğmak için

(1) 1568 tarihli bir kayda göre II. Selim'in vezirleri şöyle sıralanıyordu: Veziriazam Sokullu Mehmed Paşa; ikinci Vezir Pertev Paşa; üçüncü vezir, eski Kapdan-ı Derya Piyale Paşa; dördüncü vezir, Ahmed Paşa; beşinci vezir, Zal Mahmud Paşa; ve altıncı vezir, sonradan Kıbrıs fatihi ünvanını alacak olan Lala Mustafa Paşa'dır. Bkz. İsmail Hami Danişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, c. II, İstanbul 1977, s. 378. Zal Mahmud Paşa'nın dördüncü vezirliğe kadar çıktığına ilişkin bilgi için aşağıda 4 nolu dipnota bakınız.

Resim 2; Zal Mahmud Paşa Camisinin Haliçten görünüşü (Eyüp Belediye Arşivinden)

Resim 3-4; Zal Mahmud Paşa Camii üst medreseleri ve Caminin içi (Eyüp Belediye Arşivinden)

(2) Aktaran: Danişmend, *age*, s. 284-5 (parantez içindeki eklemeler tarafıma aittir- M. A.). Zal, pehlivanlığı ile ünlü İranlı bir kahramandır ve onun oğlu da kahramanlığı ve pehlivanlığı ile tanınan Rüstem'dir ki, Zaloğlu Rüstem adıyla meşhurdur. Şehzade Mustafa'nın karşısında aynı kampta beraberce yer aldıkları Mihrimah Sultan'ın kocası Dama Rüstem Paşa ile yakın ilişkilerinin bu lakabı almasında bir payı var mıdır, bilmiyoruz!

(3) Aktaran: Danişmend, *age*, s. 285 (parantez içindeki açıklamalar tarafımızdan eklendi. M. A.).

Resim 5-6; Zal Mahmud Paşa Camii ana kubbesi ve batıdan görünümü (Eyüp Belediye Arşivinden)

üzerine saldıran dilsizlere eğitilmiş bedeniyle karşı koymayı başaran Şehzade Mustafa, bir taraftan da babasını imdada çağırmaya başlamıştır. Bu, kendisinin, o anda bile babasından şüphelenmediğini göstermektedir.

Nihayet güreşçiliği ile tanınan Kapıcıbaşı Mahmud Ağa içeriye girmiş ve o sırada dilsizlerle mücadele halinde olan Şehzade'yi arkasından kavrayarak boyunduruk vurmuş ve dilsizler tarafından kement atılarak boğulmasına yardım etmiştir.

Tarihçi Peçevî, bu hadiseyi şu şekilde aktarmaktadır:

"Şehzade-i derd-mend, pençe-i celladân-dan rehâ bulup cânib-i Padişahiye girizân iken merkum [Mahmud Ağa] irişüp küşt-giride bi-nazir pehlevân olmağla yıkup altuna alup ol sebab ile ol lâkaba ["Zal"] sezâ-var görüldür."⁽²⁾

Müneccimbaşı Tarihi'nde ise aynı sahne şu şekilde anlatılmaktadır:

Sultan Süleyman Hazretleri şehzade Mustafa'yı katl için huzur-i Hümayunlarına izhar ettiklerinde şehzade Sultan Mustafa, kazıyyeden haberdar olup Şehriyar Hazretlerinin [Kanuni'nin] üzerine hücum eyledikde mevcut bulunan huddâm, müteferrik ve perişan oldular. Mahmud Ağa ol vakt güreşçilik fenninde mahir olmağla Sultan Mustafa'nın üzerine pertâb idüp yıkdı ve bağladı; pes Şehriyar Hazretleri müşarünileyhi [Mahmud Ağa'yı] "Zâl" diyü telkib buyurdular.⁽³⁾

Müneccimbaşı'nın anlatımına bakılırsa baba Kanuni ile oğul Mustafa, aynı çadırın içinde karşı karşıyadır. Cellatları atlatıp babasına "hücum etmek" (bunu "sığınmak" olarak mı yoksa "saldırmak" olarak mı anlamak lazım, bilmiyorum) isteyen Mustafa, Kanuni'nin Kapıcıbaşısı Mahmud Ağa tarafından durdurulmuş ve yere çöktürülerek boynuna geçirilen kementle bağlanarak dilsizlerce boğulmuştur. Yine bu rivayete nazaran Mahmud Ağa'ya "Zâl" lakabını bağışlayan da bu sahne, gözlerinin önünde cereyan etmiş olan Kanuni'dir.

Nitekim Mahmud Ağa'nın bu kritik rolü, Şehzade Mustafa'nın öldürülmesine karşı en ağır tenkitleri bizzat Kanuni'ye karşı yazmış olan Taşlıcalı Yahya Bey'in mersiyesinde de zikredilmektedir:

*Getürdi arkasını yire Zâl-i devr-i zamân
Vücutuna sitem-i Rüstem ile irdi ziyân.*

Dikkat edilirse Yahya Bey'in, bu beyitte "Zâl" ve "Rüstem" adlarını bilinçli olarak birlikte andığı görülür. Hem "Zâl" adlı efsanevi kahraman ile onun oğlu Rüstem'i, hem de

Zal Mahmud Paşa ile Rüstem Paşa'yı kastetmiştir.

Zal Mahmud Paşa'nın 1567'de vezir yapıldığı biliniyor. Buna göre Kanuni'nin sağlığında, onun vezirleri arasına girememiştir. 1566'da babasının ölümü üzerine tahta çıkan II. Selim, zamanında kendisine yaptığı iyiliği karşılıksız bırakmayarak Mahmud Ağa'yı Paşa yapmış ve vezirliğe getirmiştir. II. Selim öldüğünde Zal Mahmud Paşa'nın Sokullu Mehmed Paşa (Veziriazam), Pertev Paşa ve Ahmed Paşa'dan sonra dördüncü vezirliğe kadar yükselmiş olduğu anlaşılmaktadır.⁽⁴⁾

Kanuni Sultan Süleyman'ın son seferi olan Zigetvar seferinde onun yanında Anadolu Beylerbeyi olarak bulunduğu ve muhasara sırasında üçüncü vezir Ferhat Paşa ile birlikte "sol kol"a kumanda ettiği biliniyor.⁽⁵⁾

Aynı türbede beraberce yattıkları eşi Şah Sultan ise II. Selim ve Nurbanu Sultan'dan Manisa'da (veya Konya'da) dünyaya gelmiştir (1544). Kanuni Sultan Süleyman, 1562'de üç torununu (Gevherhan Sultan, Şah Sultan ve İsmihan Sultan) evlendirmek istemiş ve Şah Sultan'ı Çakırcıbaşı Hasan Ağa'yla (sonradan Paşa) evlendirmiştir (1 Ağustos 1562). Bu düğünün masraflarını karşılamaları için Hasan Paşa ile Sokullu Mehmed Paşa'ya 15'er bin filori verilmiştir. Rumeli Valisi Çakırcı Hasan Paşa'nın 13 Ocak 1574'de ölmesi üzerine, kızını bir yıl sonra kendisine vezir yaptığı Zal Mahmud Paşa ile evlendiren II. Selim, böylece Paşa'ya karşı vefa borcunu tam olarak ödemiş olmalıdır!⁽⁶⁾

Bugün Eyüpsultan Köprüsü'nden bakıldığında Eyüp Sultan Camii'nin önünde iri ve yüksek gövdesi ve kalın minaresiyle yükselen camii ve medresesi ile İstanbul'un hafızasına işlemiş bulunan Zal Mahmud Paşa, karmaşık ilişkilerle dolu velveleli bir

hayatın sonunda, Eylül 1580'de 50 yaşındayken ölmüş ve aynı yıl ölen eşi Şah Sultan'la birlikte önceden Mimar Sinan'a yaptırıkları zarif türbeye gömülmüştür. Evliliklerinden ismi tesbit edilemeyen bir kızı ile şehit Köse Hüseyin Paşa dünyaya gelmiştir. Türbelerinde yatan ve ismi tesbit edilemeyen üçüncü kişinin kızları olması ihtimal dahilindedir.

Küllüye ile ilgili çok yayın yapıldığı için burada sadece Zal Mahmud Paşa ve eşi Şah Sultan'dan bahsedilmiş ve mevcut bilgilerin bir araya getirilmesiyle yetinilmiştir. *İslâm Ansiklopedisi* ve *Sicill-i Osmânî* gibi iki mühim kaynakta hakkında bilgi bulunmayan Zal Mahmud Paşa'nın kişiliğinin ve hayatının daha ayrıntılı çalışmalarla ortaya çıkartılması bir borç olarak omuzumuzda durmaktadır.⁽⁷⁾

Resim 7-8; Zal Mahmud Paşa'nın sandukası ve Türbenin haziresi (Eyüp Belediye Arşivinden)

(4) Hazırlayan: Dr. Vahid Çabuk, **Solak-Zade Tarihi**, c. II, Ankara 1989, s. 330 ("Dördüncü vezir Zal Mahmud Paşa, vezir olduğu için yerinde karar kıldı").

(5) Danişmend, **age**. Fakat Solak-zade, onun Ferhad Paşa ile birlikte "sağ kola" kumanda ettiğini söylemektedir. Hazırlayan: Dr. Vahid Çabuk, **Solak-Zade Tarihi**, c. II, Ankara 1989, s. 299.

(6) Çağatay Uluçay, **Padışahların Kadınları ve Kızları**, Ankara 1980, Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 41. Ayrıca Şah Sultan'ın 1572 yılında hacca gittiğini de biliyoruz (bkz. bir sonraki dipnotta (7) belirtilen kaynak, s. 211).

(7) Mesela geçen yıl yapılan Eyüpsultan sempozyumlarının beşincisinde Dr. Mustafa Güler, Şah Sultan ve Zal Mahmud Paşa'nın Vakfiyesini yayınlayarak bu konuda önemli bir bilgi boşluğunu doldurmuştur. Bkz. Dr. Mustafa Güler, "Şahsultan ve Zal Mahmud Paşa Vakfiyesi", **Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla V. Eyüpsultan Sempozyumu, Tebliğler, 11-13 Mayıs 2001**, İstanbul 2002, Eyüp Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, s. 210-17.

Resim 9; Zal Mahmud Paşa Türbesi (Eyüp Belediye Arşivinden)